

Pesten 1710 – hur drabbades vi i Upplands-Bro?

av Ulf Björkdahl

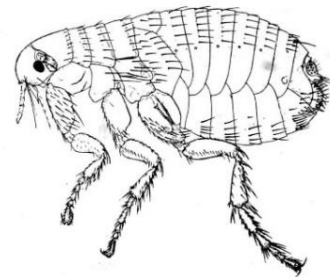
I dessa coronatider kan det vara av intresse att uppmärksamma ett annat elände som drabbade oss. Året var 1710.

Sverige var ihållande i krig sedan år 1700. En stor del av den manliga befolkningen förbrukades som soldater på bekostnad av arbetskraften på bondgårdarna. Bönderna fick samtidigt utstå skattehöjningar för att finansiera kriget. Somrarna 1708 och 1709 var det missväxt med åtföljande umbäranden för folk och fä, och vintern blev strängare än vanligt. I det läget, när nöd- och krigsåren sänkt befolkningens motståndskraft, kom en ännu större påfrestning - pestutbrottet 1710 med enorm dödlighet!

Minnet av den medeltida digerdöden - även kallad svarta döden - som tog livet av var tredje europé, levde säkert kvar. Denna variant av pestsjukdomen var extremt smittsam. Den långa inkubationstiden (en månad) gjorde att de som bar på smittan hann smitta många andra innan de själva insjuknade. De som blev sjuka fick feber och spasmer, smärtsamma bölder över kroppen, mörka fläckar av inre blödningar och ibland angreps även lungorna. Dödligheten var 50-100 %, beroende på vilka organ som angreps. Den pestsmittade plågades svårt och dog inom några få dygn. De som överlevde pinades av spruckna bölder innan sårn läktes. Ny forskning gör gällande att denna medeltida pestsjukdom inte spreds via råttor, som den gängse historiebeteckningen berättar. Istället anses smittan ha överförts från människa till människa via loppor och löss, gynnad av trångboddhet och brister i hygien.

Anses numera oskyldig i just detta fall.

Loppan suger blod från en pestsjuk människa och överför smittan när den biter en annan människa. Här ses människoloppan *Pulex irritans*.

Behandling av bölder.

Sjukdomen ska inte förväxlas med tropisk böldpest orsakad av bakterien *Yersinia pestis*, som överförs via gnagare. Denna böldpest har ett annat förlopp. Den föregås av omfattande råttöd eftersom det är råttorna som drabbas först. Inkubationstiden för denna pest är endast 3-5 dagar varför smittan sprids långsamt och inte hinner medföra på långt när samma höga dödlighet som den medeltida pesten.

Pesten 1710 anses således vara en rest från den medeltida pesten. Att smittspridningen i själva verket hade med loppor att göra insåg man inte på 1700-talet. Loppbett var man ju van vid till vardags och var en ständig följeslagare. Istället trodde man att smittan främst spreds via luften. Anvisningar lämnades därför om vädring och att man skulle omge sig med angenäma dofter eftersom dålig luft kunde sprida sjukdomen.

Hur kom då smittan till Sverige?

Det började med en skuta från Estland som kom till Stockholm sommaren 1710. Eftersom det var känt att pesten härjade på andra sidan Östersjön gällde sedan något år en karantänstid om 40 dagar, man var alltså helt på det klara om inkubationstiden. Skepparen struntade i karantänen och sökte istället upp en sjökrog. Där föll han plötsligt ihop, stendöd.

Många som hanterade sjuka och döda, dog själva.

Därefter insjuknade allt fler. Stadens styrande gjorde först som ofta skett i historien. Man förminskade faran, och menade att den snart skulle gå över. Jämför presidenterna Trumps och Bolsonaros inledande hantering av covid. Smittspridningen ökade lavinartat. Lik travades i väntan på att läggas i de massgravar som blev pestkyrkogårdar. Nu var det för sent att hindra smittan från att spridas vidare till andra delar av landet.

Av stockholmarna dog närmare 22.000 människor, eller 40 %, under ett halvår tills epidemin ebbade ut i januari 1711. För hela landet uppskattas dödstaten till ett par hundratusen människor. Befolkningen uppgick då till ca 1,4 miljoner invånare.

Pestläkare med masken fylld av doftande örter som skulle skydda mot smittsam dålig lukt.

Hur drabbades vi av pesten i Upplands-Bro?

Upplands-Bro kommun fanns förstas inte då. De socknar som 1952 kom att bilda kommunen var Lossa, Bro, Näs och Västra Ryd (= Bro härad) samt Håtuna och Håbo-Tibble som ingick i Håbo härad.

Från Stockholm spreds smittan snabbt vidare ut över landet via resenärer till lands och sjöss. De styrande hade ju tonat ner faran så från början var det inga restriktioner på resandet. Senare skulle sundhetspass införas men då var det redan långt gånget. I vår trakt blossade sjukdomen upp i mitten av september 1710. Den kom att under bara fem månader ta livet av var tredje invånare i ”kommunen” innan sjukan upphörde i januari 1711. För att ta reda på hur vår bygd drabbades söker vi oss av naturliga skäl till socknarnas kyrkoböcker. Där kan vi hitta en del fakta om utbredningen av ”pestilential”, som man sade då. Av dödböckerna kan vi utläsa följande:

LOSSA

Den 16 september började pesten grassera. Då dog Erik Andersson och hans hustru i Hackelsund. Sammanlagt avled 100 namngivna personer i pesten, varav omkring 45 barn. (Under denna tid dog även gamle klockaren Jöns Jönsson på sitt 96:e år, men av naturliga orsaker). Den sista noteringen för pestdöden är 31 januari. Antal döda:

september	3
oktober	25
november	33
december	27
januari	12

BRO

Första pestfallet antecknades 21 september, då Mats Jonssons hustru i Kalmarsand dog. Det sista fallet noterades 19 februari. Sammanlagt anges 160 namngivna döda.

september	1
oktober	27
november	47
december	56
januari	29

VÄSTRA RYD

I Västra Ryds kyrkobok för 1705-1761 saknas praktiskt taget helt uppgifter om avlidna personer under perioden 1708-1712. Skälet till detta är att pastorn, kyrkoherden Olaus Öhrn, som då var mer än 80 år i praktiken inte klarade av att upprätthålla sin tjänst.

HÅTUNA

I Håtunas kyrkobok för 1705-1756 uppges inte dödsorsaken för avlidna för den aktuella tiden. Det går därför inte att säkert se när epidemin började eller slutade. Emellertid börjar dödsfallen bli mer frekventa från 13 oktober fram till 23 januari. För helåret 1710 upptas omkring 56 avlidna. Eftersom det vid denna tid normalt dog dussinet personer årligen, kan vi förmoda att åtminstone 40 personer avled i pesten.

oktober	10 (avlidna totalt)
november	13 (avlidna totalt)
december	18 (avlidna totalt)
januari	8 (avlidna totalt)

HÅBO-TIBBLE

Dödboken för 1705-1757 saknar dödsorsaker för de avlidna under den aktuella perioden och det är vanskligt att avgöra när pesten härjade exakt. 23 januari begravdes sannolikt de sista fem som drabbats av pesten. Nämligen hustru Margareta och sonen Herman, Janssons son i Toresta, Pär Anderssons son Anders i Negelstena och hustru Brittans dotter Britta i Frötuna torp.

Antagligen kan följande 35 fall knytas till pesten:

september	2
oktober	4
november	12
december	9
januari	8

NÄS (KUNGSÄNGEN)

I dödboken är antecknat: "Efterföljande personer äro igenom den smittosamma sjukdomen och farsoten ifrån den 22 sept 1710 till den 12 jan 1711, döda och begravna". Varefter följande 123 personer räknas upp utan exakt dödsdatum för varje individ. Istället anges de döda under perioden fördelade socknens gårdar och torp. Nästan hälften var barn.

Tuna	Johan Mårtensson, hustrun och svärmodern.	3
	Erik Anderssons hustrun, son, dotter, en flicka.	4
	Soldaten Wis hustru och dotter.	2
	Gamle Pär Jonssons hustru, två söner och tre döttrar.	6
	Jonas Mattsson, två söner och en dotter.	4
	Erik Matssons son.	1
	Erik Johanssons hustru och svärmoder.	2
	Jacob Mårtensson och hans hustru.	2
Öråker	Matts Olssons syster.	1
Lennartsnäs	Mäster Törngrens hustru, dotter, två pigor och två gossar.	6
Aspvik	Drängfogden Jan Jacobssons son och svärmoder.	2
	Trädgårdsmästaren Pär Larssons hustru, en son och tre döttrar.	5
	Nytorpet: Anders Pärssons hustru, en son, en dotter, svärfadern, svärmodern och en flicka.	6
	Grindtorpet: Johan Olsson, hustrun, modern och två barn.	5
Sylta	I soldattorpet inhyses personer.	5
	Länsman Ödman, hustrun, modern, två söner, en flicka.	6
	Nils Ersson och hans hustru, två söner, en dotter,	5
	Rustmästerskan och en son.	2
Uppsylta	Pär Johanssons son.	1
Tibble	Erik Hinderssons hustru och en piga.	2
	Adam Pärssons piga.	1
	Tibble backstuga: Modern och dottern.	2
	Hagtorpet: Bengt Larssons hustru och två inhyses.	3

Ekhammar	Pär Pärssons två söner.	2
	Långsand: Hustrun Malin.	1
	Stjärnvik: Tegelslagaren Ludvig och fem döttrar.	6
Kyrkbyn	Klockaren Jöns Jacobssons två söner och två döttrar.	4
	Jacob Matssons svärmoder, två söner, en dräng.	4
	Inhyses Olsson och hustrun.	2
	Inhyses soldaten Thorengrens hustru.	1
	Klockaränkans dotterdotter och en inhyses gubbe.	2
Stäket	Knektbacken: Hustrun, en gosse, två flickor.	4
	Befallningsmannen Pils två söner.	2
	Stäksbacka: Jacob Jansson och en dotter.	2
	Stäks kvarn: Mjölaren, hustrun och ett inhyseshjon.	3
	Stäksfärja: Erik Larsson, hustrun, en piga, två inhyseshjon.	5
Skälby	Johan Erssons svärmoder, en son, en dotter.	3
Frölunda	Olof Pärsson, hustrun och en dotter.	3
	Jon Larsson, hustrun och en dotter.	3

Smittspridningen upphörde tämligen abrupt. De sista pestfallen i dessa socknar noterades i januari 1711 även om enstaka efterföljande inte kan uteslutas. Med ett sammanlagt invånarantal i ”kommunen” om närmare 2.000 personer, avled under fem månader ca 600 personer i pesten. Eller ungefär en tredjedel av invånarna. Nästan hälften var barn. De besuttna klarade sig bäst. De bodde inte lika trångt och kunde leja någon annan att ta hand om sjuka och döda. Näs, Bro och Lossa drabbades värre än de övriga socknarna, kanske för att de låg vid allfartsvägen.

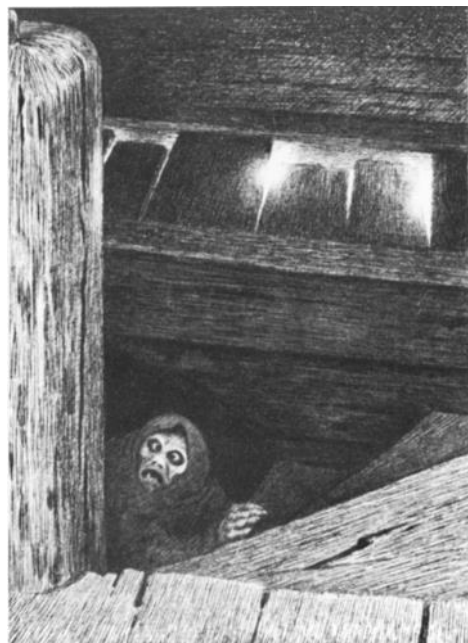
Att dödstalen under pestens tid fick en betydelse för sockenbornas möjligheter att leverera skatt och soldater till det pågående kriget är uppenbart. Januari 1709 uppgick antalet *skattskyldiga* i ”kommunen” till omkring 1.000 personer och i januari 1712 hade de reducerats till drygt 700 personer. En minskning med ca 300 personer vartill kom nära nog lika många barn. Tyvärr ger inte kyrkoböckerna svar på hur många av smittade sockenbor som faktiskt överlevde. Ytterligare en tredjedel?

Vi avslutar uppsatsen med några ytterligare obesvarade frågor.

- Varför klingade pesten av?
- Hade befolkningen utvecklat immunitet?
- Hade lopporna muterat?

Om detta tvistar ännu de lärde.

För den som vill läsa mer om ämnet rekommenderas ”Pestens år, döden i Stockholm 1710” av Magnus Västerbro.

Pesten i trappan, Theodor Kittelsen 1896.